Sayı: III 1936

TÜRK TARİH, ARKEOLOGYA VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

KÜLTÜR BAKANLIĞI TARAFINDAN NEŞROLUNUR

DEVLET BASIMEVİ, İSTANBUL, 1936

UYGURCA YAZILAR ARASINDA

Prof. Dr. Rahmeti (Arat)
İstanbul

Önümüzdeki bu uygurca yazma parça Turfan hafriyatında Murtuk'ta bulunarak *Birinci Alman Turfan - Expédition*'u tarafından Berline getirilmiş olup, bugün Prusya Ulûm Akademisinde saklanmaktadır. Bu yazı, expédition tarafından bulunan başka birçok uygurca yazılar ile birlikte, işlenmesi ve basılması için, 1903 senesinde W. Radloff'a verilmişti. W. Radloff bunu da başka uygurca yazılar sırasında okumuş, çevirmiş ve sonra bunlar S. Malov tarafından neşredilmiştir [1].

Yazı kaba kâğıda yazılmıştır ve saklanabilmiş olan parçanın genişliği ile uzunluğu 20 × 56 santimdir. Önce iki parça olan kâğıt parçaları 51 ile 52-inci satırlar arasında biribirine yapıştırılarak bir parça yapılmıştır. 52-inci satırdan başlıyan, yazının son parçasından başkası oldukça düzgün bir imlâ ve alışıklı bir el ile yazılmıştır.

Yazının dili ayrı bir güçlük göstermediği gibi, dil için yeni bir şey de vermemektedir (b. Notlar). Dilin ilerleyişini (inkişafını) gösteren hususiyetler üzerine bu çeşit başka yazılarla birlikte durulmas gerek olduğundan (bk. aşağıda), burada bu hususiyetler üzerinde durmıyacağız. Yalnız, burada göze çarpan mühim noktalardan bazıları şunlardır: Uygurca Akk. (mef. b.) - eki olan *-ığ, -iğ* yr. *-nı, -ni (-nı edle-* 48; *-nı başla-* 28; *urubnı* 61) *öküş* yr. *köp* (57, 59); *adın* yr. *özge* (49); *öd* yr. *çağ; aşnukı* yr. *burunkı* (46); *madın* yr. *mayın* (50); *er* - ve - *sar* - *ser* eski şekillerini saklamaktadırlar.

Yazının başı eksiktir; kimin tarafından ve niçin yazılmış olduğunu gösteren kısım yoktur. Yazıda damga ve imzalar bulunmadığı için, bunun müsvedde veyahut kopya olduğunu düşünebiliriz.

Bu uygurca yazı parçasının bizi alâkadar eden birkaç ciheti vardır. Bunların birincisi, metnin yazıldığı tarihin belli olmasıdır. Yazı o zamanın hükümdarı olan *Tokluğ Temür*'e verilmiş olduğu için, 1447/48 — 1365 (?) yıllarında yazılmıştır. Türk dilinin en mühim örneklerinden olan Uygur yazılarının tarihlerini biz bugün tamamen tayin edemiyoruz. Bilhassa hukuk yazılarında kullanılan 12 yıllık hayvan takvimi bize bu imkânı vermemektedir. Onun için, türk dilinin inkişafında ayrı hususiyetlerin yaradılış tarihlerini tesbit etme işi birçok yerde takribî olarak kalmak mecburiyetindedir. Tarihleri belli olan yazıların, bir araya toplanarak, dilin inkişafı bakımından araştırılmaları icap edecektir.

Önümüzdeki yazının ikinci mühim ciheti, onun, umumiyetle *Çağatay* ulusu-

[1] W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*, Hrsg. S. Malov. Akad. d. Wiss. der U. S. S. R. Leningrad, 1928 SS. 28—32, Nr. 22.

nun ve bilhassa *Turfan* ve civarındaki medenî ülkenin tarihi için faydalı olan birçok noktaları aydınlatmasıdır. Türk milleti cihan tarihinin büyük bir kısmını kendisi yaratmış veyahut onun yaratılmasına iştirak etmiştir. Yalnız, o, yarattığı tarihi yazmamış ve yazılanın da büyük bir kısmı zamanımıza kadar saklanmamıştır. onun için, bizim, ne gibi yollarla olursa olsun, geçmişte yaşadığımız devirler için ilk kaynak olabilecek yazıları büyük bir ciddiyetle toplamamız ve araştırmamız gerektir. Önümüzdeki uygurca parça da bu gibi yazılardan biridir.

Çok dikkatli olan ve zikri geçen hükümdar adlarının ayrı yazılması suretile görünüşü kolaylaştıran yazı tarzı, bu defa bizim zararımıza olmuştur. Çünkü, yazının tarihî şahısların adlarını taşıyan kısmı zedelenmiştir; yazının saklanabilmiş olan kısmındaki on hükümdar adından ancak dördü kalmıştır: *Esen Buka* (11), *İlçikedey* (23), *Yisün Temür* (34) ve *Tokluğ Temür* (45 ve 53) *Esen Buka* ile *İlçikedey* arasındaki hükümdarın adı *Kibek* (20) olacaktır. İlçikedey ile Yisün Temür arasında iki hükümdar yeri vardır. Bunlardan ikincisinin sonuncu harfi olan *-i* saklanabilmiştir. Adının sonu *-i* olan hükümdar bu sırada ancak *Çinkişi* (31) olabilir. İlçikedey ile Çinkişi arasında bulunan hükümdarın adını kestirmek biraz güçtür. Elimizdeki listede [1] bu ikisinin arasında üç hükümdar bulunmaktadır: *Duva Temür, Tarmaşirin* ve *Sancar;* bunların hangisi Turfan'a heyet göndermiştir? Bunların arasında en uzun hükûmet süreni *Tarmaşirin* olduğundan, biz de burada onun adını yazabiliriz (26).

Yisün Temür ile Tokluğ Temür arasında bizim yazımızda iki hükümdar için yer vardır. Bunlardan ikincisinin adının sonuncu harfi *-k* (ince *-k*) dir. *-k*'ye biten adı taşıyan bir hükümdar listede mevcut değildir. Burada ya listede eksiklik vardır veyahut buradaki hükümdarların listedekilerden başka ikinci bir adları da mevcut idi:

Bizim yazımızdaki hükümdarlar listesi şu şekilde sıralanabilir:

1. Esen Buka (1309 — 1318).
2. Kibek (1318 — 1326).
3. İlçikedey (1326).
4. Tarmaşirin (1326 — 1334).
5. Çinkişi (1334 — 1338).
6. Yisin Temür (1338 —).
7. . . . .
8. . . . -k
9. Tokluğ Temür (1347/48 — 1365).

Iduk-Kut'un Uygur hükümdarlarına mahsus bir ad olduğunu ve *Barçuk* Iduk-Kut'un 1209 senesinde kendi isteği ile Çingiz'le birleştiğini biliyoruz. *Reşiddin*'in *Tarihi Gazani*'sinde Barçuk (باورچق ، بارجوق)'un oğullarından كشماين (كماين؟) ve سالندى 'ların Iduk Kut oldukları yazılıyor [2]. Monğul-sülâlesinin yıllıklarında (*Juan-schi,* Cop. CXXII).

[1] E. de Zambaur, *Manuel de Genealogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'İslam,* Honnovre, 1927. S. 248. No. 235 Djagataï.

[2] W. Radloff, *Das Kudatku Bilik,* Teil I, Petersburg 1891. Einleitung XXVIII.

Iduk-Kut unvanının *Barçuk*'un çocuklarına ve çocukların çocuklarına veraseten verildiği yazılmaktadır [1]. Bundan sonra bu Iduk-Kut'ların ne olduklar belli değildi. Çingiz devletinin bir imparatorlu cumuriyet olduğuna ve Uygurların da bir dost sıfatı taşıdıklarına göre, Iduk-Kut'ların ortadan kalkmaları için bir sebep yoktu. Şimdi biz burada üç yerde Iduk-Kut'la karşılaşıyoruz ve her üçünde de onlar bu taraflara gelen heyetlerin başında bulunuyorlar. Yalnız, *Esen Buka*'dan önce ve onun çağında gelen ilçiler başında Iduk-Kut'ı gördüğümüz halde, ayni hükümdar çağında gelmiş olan ikinci bir ilçilikte ve ondan sonraki hükümdarlardan *Kibek* ile *İlçikedey* çağında Iduk-Kut görünmüyor; *Tarmaşirin* çağında gelen ilçiler başında yine görünmüyor. *Murtuk* tarafının Iduk-Kut'a tâbi olduğunu düşünebiliriz. Burada onun ilçilere başlık etmesi, heyetlerin başaracakları işin ehemmiyetinden mi ileri gelmiştir? Devletin esaslarından biri olan vergi tanzimi işi Çingiz devletinin başka kısımlarında nasıl olmuştur?

Çinkişi çağında buralara Bey olarak gelmiş olan *Tarığçı* vergileri tanzim etmiştir. Burada *beg bol-* ibaresi bu taraflara (Iduk-Kut yerine?) tayin edilen bir vali mi demektir? 24-üncü satırdaki *taruğa* (bk. Not 6) sözü *Tokluğ*'un (23) unvanı mı, yoksa bir memuriyet midir [2]?

Bir cihet daha düşünmeğe değer: Müracaat edilen kimse devletin başı olan *Tokluğ Temür*'dür. Demek, idarede, bilhassa maliye işlerinde sıkı bir merkezilik olmuş ve ilçiler de doğrudan doğruya merkezden gelmişler; yerli idarenin salâhiyeti görünmüyor.

Bunların aydınlatılması tarihimizin bu devresi ile uğraşan tarihçilerimizin işidir. Türk milletinin kültür alanındaki işlerini gereğince anlamak için, tarih araştırıcısı olmıyanlara da kolaylık gösterebilecek olan, "Monumenta Turciae historica" ya nekadar ihtiyacımız olduğu bu gibi sorgular üzerinde bir daha fazla duyulmaktadır.

Metin için: Uygurcada ayrı ayrı yazılmış ve ayni sözün ekleri olan parçalar birleştirilmiştir. Uygurcanın son çağlarına mahsus olan birkaç imlâ uygunsuzluğu metinde olduğu gibi bırakılmış ve ayrıca noktalarla gösterilmiştir:

t.=d, d.=t, s.=z, e.=e, ö.=ö

e. — Metinde bazan *e* ler *a* biçiminde (iki çizgi ile) yazılmıştır; bu bir telâffuz farkı olmayıp, ancak yazı tarzıdır.

ö. — Ekseriya son devrin uygurcasına mahsus olup, *i*' siz yazılan *ö*' *leri* gösterir.

[ ] İçine alınanlar, yerleri olup ta yazısı saklanamıyan sözlerdir.

( ) İçindeki rakamlar metinin satırlarını gösteriyorlar.

[1] W. Radloff, *Das Kudatku Bilik*, Teil I, Einleintung LXIX.

[2] A. Von Le Coq: *dâroğa, dôroğa,* in Chines.-Turkistan: "ein Jamun-Beamte niederen Ranges"; im Turfan-Distrikt: "der oberste Zivilbeamte (die alte Bedeutung"). (G. J. Ramstedt, *Mongolische Briefe aus Idiqut-Schähri bei Turfan,* SPAW. 1909. Einleitung). Bundan başka bk. WB. (III, 1629): Çağ. Osm. "Chef eines Bezirks oder einer Stadt; Bezirkesverwalter; Polizeichef."

[Bir] yigirminç ay, altı yangı[ğa]
. . . ilçi ke[lip] . . . .
. . . . . .
[kalan kesip], inçü bağçı[larğa]
kalan kesmişi yok. Yan[a]
. . . /z Iduk - Kut, Tüke T/ . . . . .
. . ./ilmiş Tarkan, S/ . . . . . .
. . . . . .
[ka]lan k[esip, inçü bağ-]
çılarğa kalan kesmişi yo[k].
[E]sen Buka kan çakınt.a,
[Künçü]k Iduk - Kut, Kıd.ay U/ . . .
başlığ ilçiler birle
kalan kesip, inçü bağ[çı -]
ğa kalan kesmişi yok. Yana bu
[kan ö]ze ök, Kuduğu Bad.ur, İrkenür,
İrkey ilçiler birle kalan
kesip, inçü bağçığa kalan
kesmişi yok. Yana
[Kibek] kan çakınta, Yabğu Beg kalan
kesip, inçü bağçılarğa
kalan kesmişi yok. Yana
[İlçi]ikedey kan çakınt.a, Tokluğ atlığ
taruğa kelip, inçü bağçılarğa
kalan kesmişi yok. Yana
[Tarmaşirin] kan çakınt.a,
Künçük Iduk - Kut Tüpçük
Bad.urnı başlap kelip, kalan
kesip, kalan kesip, inçü bağ-
çılarğa kalan kesmişi yok. Yana
[Çinkiş]i kan çakınt.a, Tarığçı beg bolup
kelip, kalan kesip, inçü bağçı-
ğa kalan kesmişi yok. Yana
[Y]isün Temür kan çakınt.a, Kulun Kıa
kalan kesip, inçü bağçılarğa
kalan kesmişi yok.
. . . kan çakınt.a, Tıdığ İlçi kelip,
kalan tüs.üp, inçü bağçığa
kad.ılmadı. Yana
. . /k kan çakınt.a, Kuba Çakırça
birle Say Buka, Çakudu,
Temüke başlığ ilçiler birle
kalan kesip, inçü bağçığa
kalan kesmişi yok. Yana

. on birinci ay, altıncı günü,
. . . ilçi gelip, ...
. . . . . .
vergi kestikte, *inçü* bağcılara
vergi kestiği yoktu. Yene
. . ./z Iduk-Kut, Tüke T/. . . .,
. ./ilmiş Tarhan, S/. . .
. . . . . (ilçilerle gelip),
vergi kestikte, *inçü* bağcılara
vergi kestiği yoktu.
Esen Buka han çağında,
Künçük Iduk-Kut, M/. . .
riyasetindeki ilçiler ile
vergi kestikte, *inçü* bağcıya
vergi kestiği yoktu. Yene bu
han çağında, Kuduğu Batur, İrkenür,
İrkey ilçilerle vergi
kestikte, *inçü* bağcıya vergi
kestiği yoktu. Yene
Kibek han çağında, Yabğu Bey vergi
kestikte, *inçü* bağcılara
vergi kestiği yoktu. Yene
İlçikedey han çağında, Tokluğ adlı
taruğa gelip, (vergi kestikte) *inçü* bağcılara
vergi kestiği yoktu. Yene
Tarmaşirin han çağında,
Künçük Iduk-Kut riyasetinde Tüpçük
Batur gelip, vergi
kestikte, vergi kestikte, *inçü* bağcılara
vergi kestiği yoktu. Yene
Çinkişi han çağında, Tarığçı Bey olarak
gelip, vergi kestikte *inçü* bağcıya
vergi kestiği yoktu. Yene
Yisün Temür han çağında, Kulun-Kıya
vergi kestikte, *inçü* bağcılara
vergi kestiği yoktu.
. . .han çağında, Tıdığ İlçi gelip;
vergi tanzim ettikte, *inçü* bağcıya
karışmamıştı. Yene
. ./k han çağında, Kuba Çakırça
ile Say Buka, Çakudu,
Temüke riyasetindeki ilçiler ile
vergi kestikte, *inçü* bağcıya
vergi kestiği yoktu. Yene

44a emdi
45 [kanımı]z Tokluğ Temürge bağçılarnıng
46 öd.üg: Biz burunkı bu
47 [kan]lar çakınt.ın berü ağa ini-
48 lerimiz birle bağnı edlep,
49 ös.ge alban yasak
50 tud.mayın,
51 [kan]larımızğa küç birip yorıdımız
52 e.rt.i. E.mti takı bolsar,
53 [kan]ımız Tokluğ Temür, İrk
54 Sında yeme bağlarımızını
55 e.dlep yarışı bolt.ı.
56 Az birür urubumuz
57 köp bolt. ı. Anıng
58 teg ök bağlar-
59 nıng köbi kalt.ı. Biz ağa ini-
60 [leri]miz birle bolup, bu yılt.a
61 . . ./ğan urubnı büd.kerdimiz
62 [er]t.i. Bir kişi iki alban
63 [t]ud.zun tiser, bağlar .
64 [kanı]mıznıng ol,
65 alban bis.ning ol.
66 . . ./k yarlığ bolzun.

Notlar

1 Yazı ve kâğıdın görüşünden biz bu *ötüg bitigi*'nin sonu eksik olmadığını düşünebiliriz. Onun için, bu yazıyı yazanların adı ve yazılmasının sebebi başında yazılmış olacaktır; yalnız, yazının bu kısmı bize erişmemiştir. Burada adı saklanmamış olan ilçinin Tokluğ Temür'den gelmiş olduğunu ve bu ilçinin öncelerde *inçü bağçılar*'ın istifade ettikleri kanuna uygun olmıyan hareketinin bu yazıya sebebiyet vermiş olduğunu tahmin edebiliriz.

3 ve **8** Burada boş bırakılan yerlerin ancak birer satırdan ibaret olmıyabildikleri kendiliğinden anlaşılır. Çünkü, şimdilik yazı başındaki eksikliğin ölçüsünü kestirmenin imkânı yoktur.

4 *inçü bağçı*. Buradaki *inçü* sözü *bağçı* sözü ile bir birlik yapmaktadır. Yalnız *bağ* sözü geçen yerlerde *inçü* yazılmıyor (bk. 48, 54, 58 ve 63). *İnçü* sözünün Çağ. anlamı (WB. I, 1455): 1. *Die fürstliche Domaine;* 2. *Ein Diener; Jeder, der freiwillig in den Dienst eines Beg's tritt und von ihm unterhalten wird.* Buna göre, *inçü bağçı* burada "tımarcı" (Domänenpächter) olmalıdır. Bunlar bahçeden aldıkları verimin bir kısmını (bk. *urub* 56) devlete vermekle

44 a şimdi
45 hanımız Tokluğ Temür'e bağcıların
46 dileği (şudur): biz önceki bu
47 hanlar çağındanberi, büyük küçük
48 kardeşlerimiz ile bahçeyi işleyip,
49 başka bir türlü vergiye
50 katlanmadan,
51 hanlarımıza emek verip geçinmiştik.
52 Şimdi ise,
53 hanımız Tokluğ Temür, İrk
54 Sında dahi bizim bahçelerimizi
55 işleyerek, (bize) ortak oldu. (Onun
56 için bizim) az olan vergimiz
57 çoğaldı. Tıpkı bunun
58 gibi bahçelerin
59 çoğu (olduğu gibi) kaldı. Biz büyük
60 küçük kardeşler birleşerek, bu yıl da
61 . . . vergimizi verdik.
62 (Şimdi), bir kişi iki vergi
63 versin, denilse, bahçeler
64 hanımızın olsun, ve
65 (bir) vergi bizim olsun.
66 (Hanımızın) yarlığını bekliyoruz.

başka vatandaşlar üzerinde olan vergilerden dış tutulmuşlardır [1]. Bu "kiracılık münasebeti" (Pachtverhältnis)'nin iki taraflı şartlarla, serbestçe bağlanmış olduğunu ve "kiracı" (Pächter) 'nın isteği ile bozula bileceğini de görüyoruz.

Radloff buradaki *bağçı (inçü bağçı!)* sözünün başka metinlerdeki *borlukçı* (bk. yukarda No. 21: *inçü borluk* ve *borlukçı)* yerine kullanıldığı ve bunun oldukça son çağların hususiyeti gibi görmek istemiştir. Yalnız, Uygur-

[1] Başka bir uygur yazısında (T. M. 223 = W. Radloff - S. Malov, *Uigurische Sprachdenkmäler*, S. 25. Nr. 21): . . . . *inçü borlukka edlegüçi bir evlüg kişi birzün timiş üçün, biz.... begler, bu Altun-Kıa Karğu (?) nıng tud.up turur kalanın il öngdüninde üs.üp, Budaşıriğa borlukçı birtimiz, tip, tamğalarımızını basıp birtimiz. Bu kündin song, bu Altun-Kıağa kalan, kayıt (?), tüd.ün, kapı (?), negüme alban biz tilemez biz,* "... *inçü* bahçede çalışmak için bir evli kişi (?) verilsin denildiğinden, biz. . . Beyler, bu Altun-Kıya Karağu'nun (vermekle mükellef olduğu) vergisini (kalanını) il (cemaat) önünde üzüp (üzerinden alarak), (onu) Budaşıri'ya bahçıvan (olarak) verdik ve damgalarımızı bastık. Bu günden sonra, biz bu Altun-Kıya'dan *kalan, kayıt(?), tütün, kapı (?)* ve başka hiç bir vergi istemiyeceğiz."

larda *borluk*'un ne gibi anlamlarda kullanılmış olduğu şimdilik pek te iyi bilinmiyor. Uygurlarda yalnız üzüm bahçeleri mi vardı? — sorgusu açık kalıyor.

Bağçı ve *bağçılar* ile birlik ve çokluk mu gösterilmek istenmiştir? Yoksa burada bir yazı hatası mı var? Birincisi doğru ise, bizim yazımızın, büyük dikkatle yürütülmüş olan, bahçenin idare defterine istinat edilmiş olması gerekir. Merkezden gelen ilçilerin muntazam gösterilmiş olması da bunu doğruluyor gibidir.

5 *kalan.* Burada *kalan* sözü heryerde yalnız "vergi" diye çevrilmiştir. Bununla ne gibi vergi ifade edildiği ancak bu gibi başka yazılarla karşılaştırıldıktan sonra tesbit edilebileceğinden, şimdilik burada bunun izahı tecrübesi faydasızdır. *Kalan* herhalde bu gibi *bağçılar* için olmıyan ve başka vatandaşlardan kesilmekte olan (belki de bir mahalle, köy veyahut şehirlere toptan kesilen) umumî bir vergi olacaktır (bk. Nr. 21).

kalan'dan başka vergiler için bk. *alban* (49, 65), *yasak* (49), *urub* (56, 61) v. b. (bk. Nr. 21).

6 *Iduk-Kut, Tarkan* (7), *Batur* (16), *Beg* (20), *İlçi* (37) ve *Taruğa* (24, bk. *Ön-söz);* bunlar, burada adların birer parçası olduğu için, çevrilmemiştir.

5 *Kes-* "kesmek"; *kalan kes-* "vergi kesmek, vergi tanzim etmek." Krş. : *makbuz kes-, kestir-* v.b.

12 *Künçük.* Burada ancak sözün sonundaki *-k* saklanabilmiştir ve metindeki açıklık s. 27-ye göre doldurulmuştur. Bunun yerine başka bir sözde gelebilirdi.

13 *başlığ* (42-de de), krş. *başlap* (28). Riyasette birkaç adın birlikte sayılması bugünküne biraz aykırı gibi geliyor. F. W. K. Müller gibi alsak bile bu müşkülât kalkmıyor (bk. : G. J. Ramstedt, *Mongolische Briefe aus Idiqut-Schähri bei Turfan,* SPAW. 1909. Nachtrag), fakat *başlığ?!*

13 *birle,* metnin her yerinde böyle okunmuştur. Bu söz *bilen* gibi de okuna bilirdi; yalnız, açıkça: *birle* (60).

15 *yana, yan-*'dan *a*-Gerundium. Bugün kullanmakta olduğumuz *yene* bu sözün *y-* yüzünden incelmiş şeklidir.

16 *bu kan öze ök* "ayni han çağında." Bugün *ayni, tıpkı* v. b. ile değiştirdiğimiz *ok* ve *ök*'lerin şivemizdeki kullanılışı pek mahduttur.

20 *yabğu,* Mongulca metinde de olduğu gibi (bk. G. J. Ramstedt, *Mongolische Briefe....),* burada *yabağu*'da okunabilirdi; yalnız; bk. : Radloff-Malov, *Uigurisdie Sprachdenkmäler,* Index.

31 Burada bulunması gerek olan hükümdar adının ancak sonundaki *-i* saklanabilmiştir (bk. *Ön-söz).*

38 *tüs.üp,* oku: *tüzüp.* Bu cümle kendisinin başka benzerlerinden ancak sonundaki *kadılmadı* (oku: *katılmadı),* "karışmadı, dokunmadı" sonundaki *kad.ılmadı* (oku: *katılmadı),* karışmadı, dokunmadı"

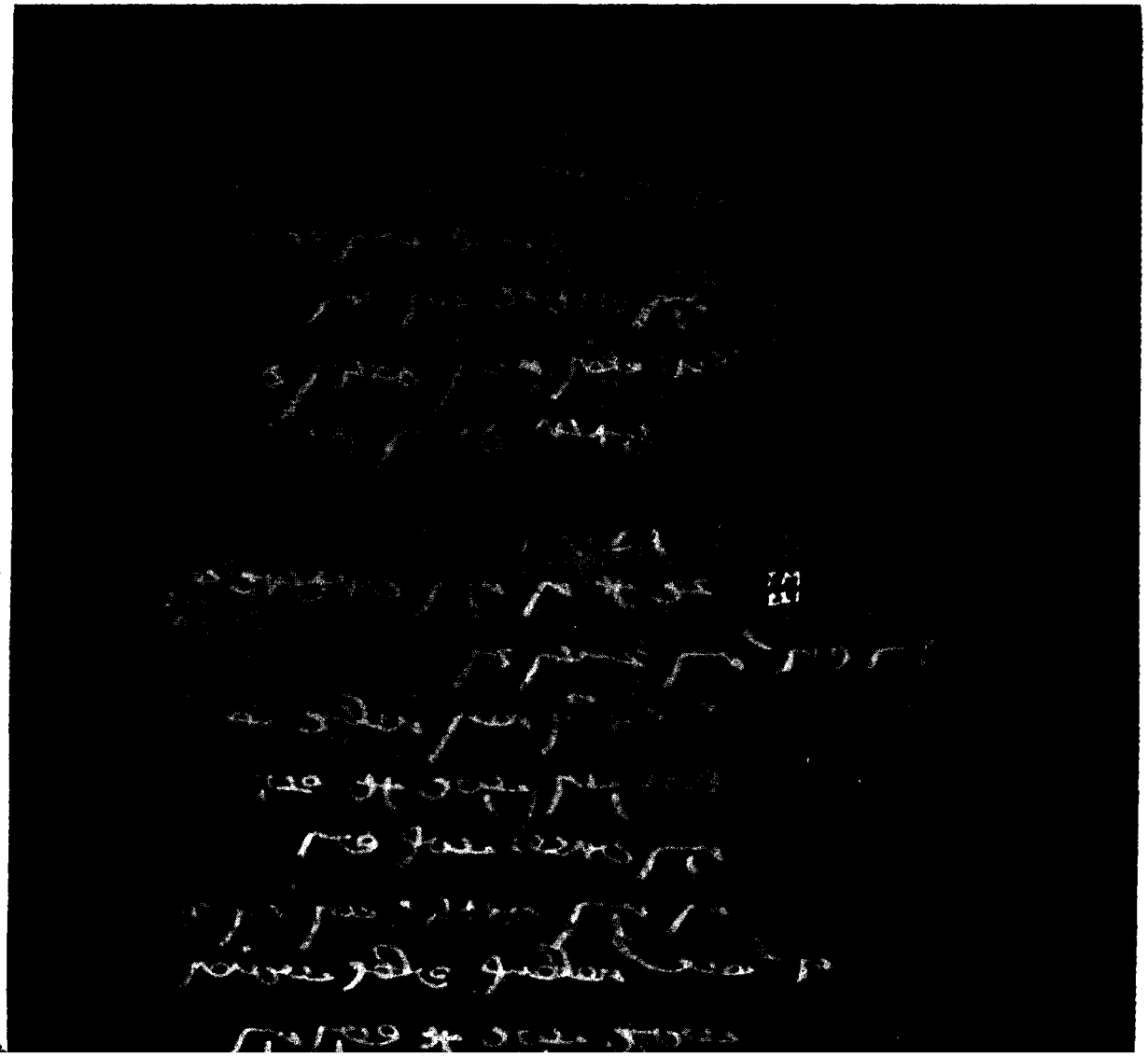

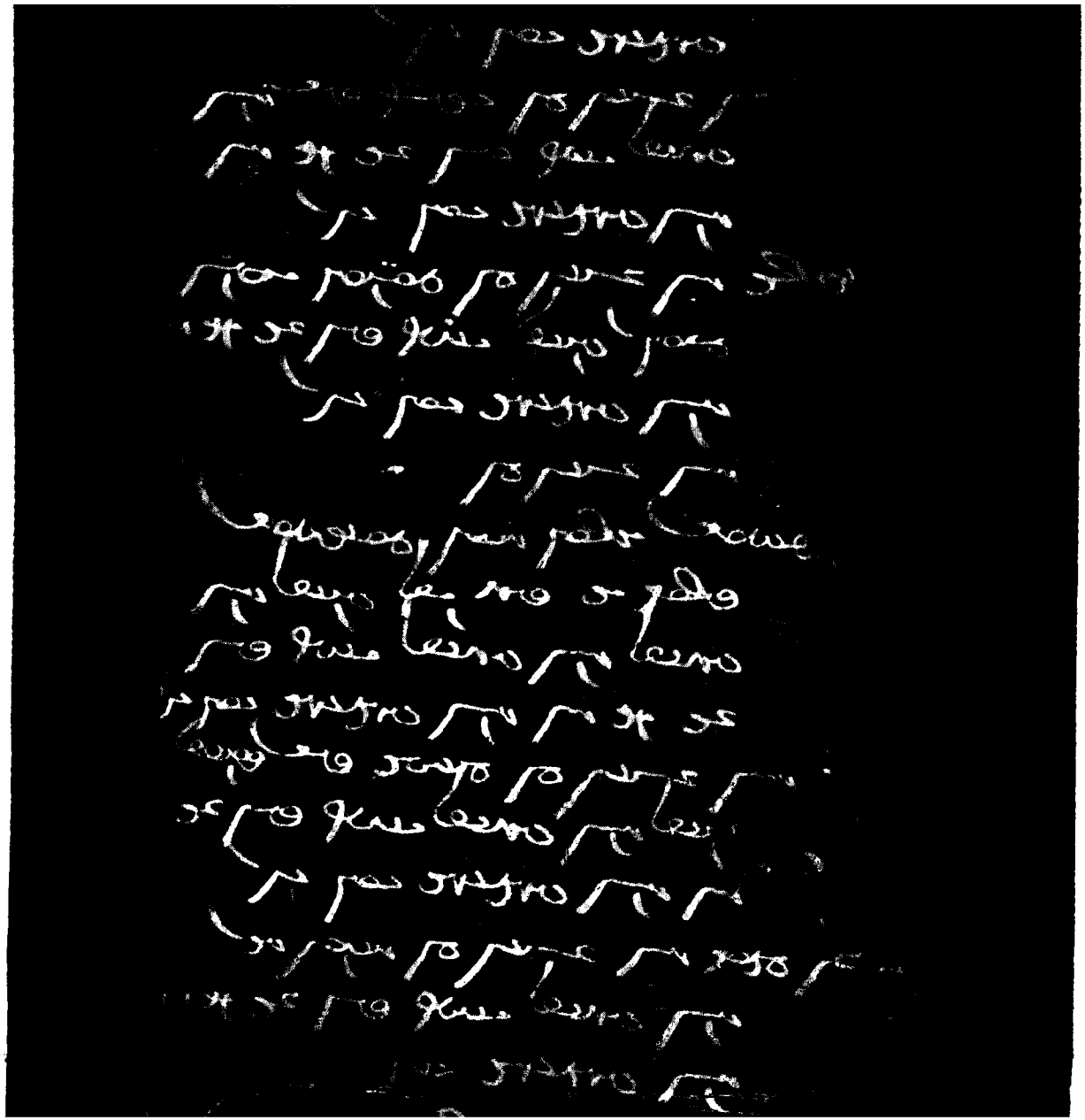

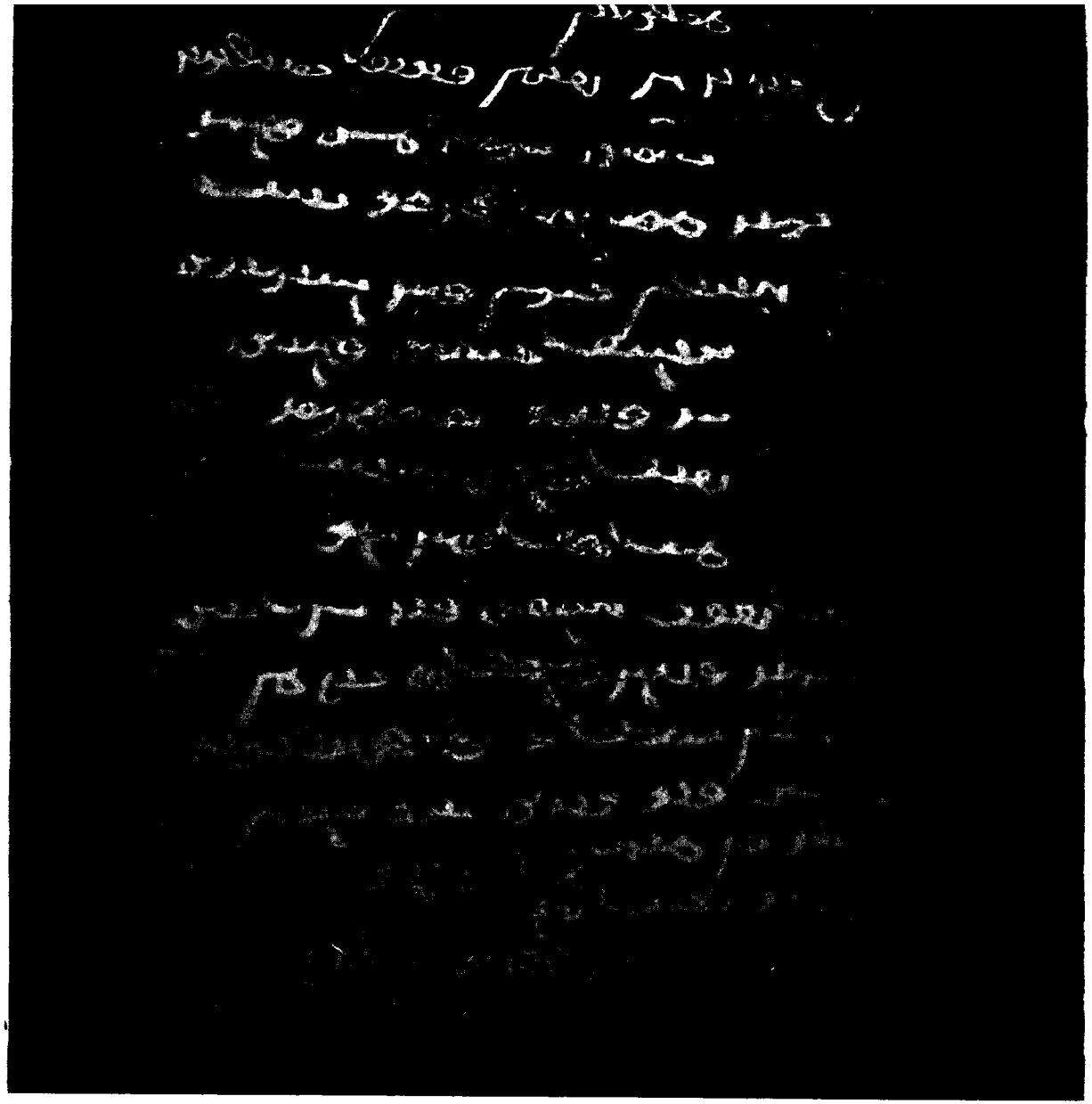

S. 16—17, Nr. 14, satır 14—15: ... *salığ, negüme katılmaz biz, salmaz biz* "... vergi, ne olsa, (ona)dokunmayız, koymayız"). Başka cümlelerdeki *kalan kesip*, burada da *kalan*'dan sonra *kesip* sözüne yakın olan bir sözü istemektedir. *kalan kes-* burada, tabiî, *vergi kes-, vergi tanzim et-* demektir; yoksa, vergi toplamak için yüksek memurlardan bir heyetin gelmiş olmasını düşünmek güç olurdu. Burada tanzim etmek anlamında ancak *tüz-*'den *tüzüp* olabilir. Bu sözün sonundaki *-p* burada açık yazılmıştır. Bunun gibi yazılmış olan *-p*'ler için, bk: *edlep* (55), *köp* (57); *-z-* yerine olan *-s-* için, bk. : *bis.-ning* (oku: *bizning)* (65), *biz* (59). *Tüşük* adında bir verginin başka uygur metinlerinde görülmemiş olması da bu düşünceyi doğrulamaktadır.

41 *Say,* burada *-a-, -r-* gibi de okunabilirdi: *Sri?*

46 *öd.üg, -i* eksiktir: *ötügi.* Bk. T II B 28: *eşitgil bizing ötügümüzni, birgil bizing kolutumuzni* "bizim dileğimizi eşit, bizim istediğimizi ver"; *kolutumuzni* < *kolu - t - umuz - ni; kolu-* "istemek, rica etmek" v. b. *kolu -t* "istek, rica";krş. *geçit, yanut* v. b.

50 *alban, yasak tutmayın; alban tutzun* (63). *alban tut-* "vergi vermek." (Bk. Bang-Gabain, *Türkische Turfan-Texte* I, 12 Anm. u. 1). *- mayın* < *- madın.*

53 *Temür,* sözün ilk harfi zedelenmiştir; *Demür* şeklinde de okunabilirdi.

53-55 Burası anlaşılması en güç olan yerdir. Ben burada, çok tereddütle olsa dahi, *İrk Sında* okumak ve bunu bir has ad olarak anlamaktan başka bir yol bulamadım. 55-inci satırdaki *yarışı* (yahut: *yaraşt, yarı(a)kı??)* sözünü Kaşğari'deki (III, 24—15) *yarşı* ∠ *yar-ış-ı (?)* "ortak, munassif" ile karşılaştırırsak, ortadaki güçlük az çok kalkmış olur.

ilk bakışta, *Tokluğ Temür* 'den sonra *-ning* üzerinde düşünülmesi iyi olurdu, yalnız o zaman da *sında (sırda, -an* v. b.?) ile *yarışı* sözlerini anlamak kolaylaşmıyor.

55 *e.dlep,* 48-inci satırdaki *edlep* ile karşılaştırılınca, buradakini *adlap, aylap, avlap, ıdlap* ve bunların inceleri de okunabilirdi. Yalnız burada da, 48 - de olduğu gibi, "işlemek, işletmek" v. b. benzer anlamlardaki *edlep* olması gerektir. (Krş. WB. IV, 1446; *bağ ek-; edlep*'in sonraki şekli olan *eyle-*'nin ifade ettiği anlamlara bk. [1] *e-* yerindeki *a-* için bk. : *e.rti* (52) ve *e.mti* (52).

56 *urubumuz* ve *urubnı* (61). Başka uygurca yazılarda bu adı taşıyan bir vergi şimdiye kadar görülmemiştir. Bu sözün *uçup* okunması da işi kolaylaştırmıyor. Görebildiğimiz lûgatlerden Zenker (I, 118) *urup* sözünü kaydetmiş ve bunun< ربع "un quart" dan bozulmuş olduğunu söylemiştir. Bizim metnimizin yazıldığı zamanlarda bu Türk ülükesinin kültür münasebetini gösteren bu sözün yukardaki *rub'* olması gerektir. Tımarcı (Damänenpächter) 'lar,

[1] 48 - inci satırda *edle-* geçtiği için, ayni metinde bir de *eyle-* şeklinin bulunmasını düşünmek imkânını görmüyorum. (Radloff - Malov, *Uigurische Sprachdenkmäler,* S. 133 — 134, Nr. 78, Z. 5 - teki *eyim* (oku: *evim?*)'in *ed* ile alâkadar olması şüphelidir.

dan alınan ve ilk önce "dörtte bir" olan bu vergi, bizim yazıda artık söz anlamında olmayıp, bu gibi bahçelerden alınmakta olan vergi anlamında kullanılmıştır (bk. s. 56 - 57: *az birür urubumuz köp boldı).*

"Okyanus, II, 577 (ر ب ع) *mirba*", malı ganimetin *rub* 'una denir, ki cahiliyette Emir ve Ser-asker olanlar ahzeder idi. Dini islâmda hums ahzolunur. Hadiste: قال لعدی بن حاتم انك تأكل المرباع varid olmuştur, ki وهو ربع الغنيمة الذی كان يأخذه الرئيس فی الجاهلية diye şerh edilmiştir. Manası: *mirba',* cahiliyette reisin ganimetten alır olduğu *rub'* (dörtte bir) den ibarettir" (Kıvamiddin Burslan).

Türkçede *r-* ile başlanan sözler olmadığı için, türkçeye girmiş olan bu gibi sözler çok kere şekillerini değiştirmişlerdir: *rab: trab, Rum: Urum, Rus: Urus* v. b.

60 *birle bolup,* başka şivelerde *birge bol-* "birleşerek, beraber" v. b.

61 *bütker-* (WB. IV, 1899: "zu Ende bringen, wiederherstellen, vollenden ausfühüren"), < *büt-ker—.*

62 *alban,* burada "vergi" anlamındadır: *iki alban=kalan* ve *urub* (bk. Not 4). *alban* (WB. I, 433; Tar. OT.): "Kronsabgabe, Krondienst"; (Şor., Leb, Sağ., Küer.): "Tribut, Abgabe"; *albannığ (< albanlığ)* (Şor., Leb.): "Tributpfpflichtig", *albançı* "der Abgabensammler"; *alban kıl-* (Tar.) "im Deinst stehen"; *alban işi* "Dienstpflichten."

Index

ağa Büyük kardeş
a. ini 47. 59
alban Vergi adı 65
a. tut- 62.
a yasak tut- 49
altı Altı
a. yangığa 1
anıng Onun
a. teg ök 57
at Ad
Tokluğ atlığ taruğa 23
ay Ay
yigirminç a. 1
az Az
az birür urub 56
bağ Bahçe
b.-nı 48
b.-lar 63
b.-larnıng 58
b.-larımızı 54
bağcı Bağcı, bahçıvan
b.-larnıng 45
inçü b.-ğa 4. 14. 18. 32. 38. 43
inçü b.-larğa 9. 21. 24. 29. 35
baş Baş, önder
b.-lığ 13. 42
başla - Başlamak, önde olmak
b.-p kel- 28
batur Bahadır
Kuduğu B. 16
Tüpçük B.-nı başla- 28
bir Bir 62
b. yigirminç ay 1
bir- Vermek
küç b.-ip 51
az birür urub 56
birle İle 13. 17. 41. 42. 48
b. bol- 60

biz Biz 46. 59
b.-ning 65
beg Bey
b. bolup ke'- 31
Yabğu b. 20
berü Beri
-tın b. 47
bol- olmak
köp b.-dı 57
yarışı b.-dı 55
b.-sar 52
birle b.-up 60
beg b.-up kel- 31
yarlığ b.-zun 66
bu Bu 15. 46
b. yılda 60
buka (Ad)
Esen B. 11
Say B. 41
burun Önce
b.-kı 46
bütker- Bitirmek, tamamlamak
b.-dimiz 61
çak Çağ
ç.-ında 11. 20. 23. 26. 31. 34. 37. 40
ç.-ıntın berü 47
çakırça (Ad)
Kuba Ç. 40
çakudu (Ad). 41
çinkişi (Ad). 31
edle- İşlemek
bağnı e.-p 48
bağlarımızını e.-p 55
emti Şimdi 44a 52. 62
er- İmek
yorıdımız erti 52
bütkerdimiz erti 62
esen (Ad)
E. Buka 11
Iduk kut (Unv)
.../z I.-k. 6
Künçük I.-k. 12. 27
iki İki 62
ilçi İlçi 2
i.-ler 13. 17. 42
Tıdığ İ. 37
ilçikedey (Ad) 23
inçü Tımar (arazi)
i. bağçı 4. 9. 14. 18. 24. 29. 32. 35. 38. 43
ini Küçük kardeş
ağa i.-lerimiz 47. 59
irkenür (Ad)
İ. İrkey 16
irkey (Ad)
İrkenür İ. 17
kal- Kalmak
k.-dı 59
kalan Vergi adı
k. kes- 4. 5. 9. 10. 14. 15. 17. 18. 20. 22 25. 28. 30. 32. 33. 35. 36. 43. 44
k. tüz- 38
kan Han 11. 16. 20. 23. 26. 31. 34. 37. 40 47. 51. 53
k.-ımız 45. 64
katıl- Karışmak
k.-madı 39
kel- Gelmek
k.-ip 2. 24. 28. 32. 37
kes- Kesmek, tanzim etmek
kalan k.-ip 4. 9. 14. 18. 21. 29. 32. 35 43
kalan k.-mişi yok 5. 10. 15. 19. 22. 25 30. 33. 36. 44
kıya (Ad)
Kulun-k. 34
kıtay (Ad) 12
kibek (?) (Ad). 20
köp Çok 57. 59
kuba (Ad)
K. Çakırça 40
kuduğu (Ad)
K. Batur 16
kulun (Ad)
K.-Kıya 34
kut bk.: ıduk-kut
küç Güç, emek
k. bir- 51
küncük (Ad)
K. Iduk-kut 12. 27
ol O, -dır 64. 65
ök Tıpkı
anıng teg ö. 58
ötüg Ötünç 64
öze Üzere 16
özge Başka 49
say (Ad)
S. Buka 41
sında (?) (Ad)
İrk S. 57
takı Dahi 52
tarığçı (Ad) 31
tarkan Tarhan 7
tarmaşinin (?) (Ad). 26
taruğa (Unv.) 24
teg Gibi
anıng t. ök 58

temüke (Ad) 42
temür (Ad)
Yisün T. 34
Tokluğ T.-ge 45. -ning 53
tıdığ (Ad)
T. ilçi 37
ti- Demek
tutzun tiser 63
tokluğ (Ad).
I. atlığ taruğa 23
T. Temür 45. 53
tut- Tutmak, vermek
alban t. 63
t.-mayın 50
tüke (Ad). 6
tüpçük (Ad)
T. Batur 27
tüz- tanzim, tayin etmek
kalan t.-üp 38
urub Vergi adı
U.-umuz 56
U.-nı 61
yabğu (Ad)
Y. Beg 20
yana Yene
5. 15. 19. 22. 25. 30. 33. 39. 44
yangı Gün (?)
altı y.-ğa 1
yarışı Ortak
y. bol- 55
yarlığ Karar, emir
y. bol- 66
yasak Vergi adı
alban y. tut- 49
yeme Dahi, gene. 54
yigirmi Yirmi
y.-nç ay 1
yisün (Ad)
Y. Temür 34
yıl Yıl
bu y.-da 60
yok Yok 5. 10. 15. 19. 22. 25. 30. 33. 36. 44
yorı- Yürümek, geçinmek
küç birip y.-dımız 51